

Fästningen Nya Älvsborg 300 År

Av Major Gösta Karlberg

Särtryck ur KA fyren nr 2 1961

Major Gösta Karlberg

Vare sig ankomsten till Göteborg sker över havet eller genom luften, och vare sig resan sträcker sig från fjärran länder eller endast varit en söndagsutflykt i skärgården kan man icke undgå att tjasas av anblicken av den vackra fästningen i Göta Älvs mynning.

Befästningarna till skydd för staden, hamnen, älven, som undan för undan flyttat allt längre ut i skärgården, har för

länge sedan passerat Nya Älvsborg, som nu endast är ett vackert minnesmärke över forna tiders byggnads- och fästningskonst.

De första befästningsanläggningarna vid Göta Älv var Ragnhildsholmens fäste vid Kastellgården i Nordre Älv i närheten av nuvarande Kungälv samt i Lindholmens slott, båda från omkring 1250. Sverige ägde vid denna tid landområden på båda sidor om Göta Älv ut mot Västerhavet med mycket oklara gränser och besittningsrätten över slotten och områdena övergick såvitt framgår av hävderna ganska ofta från det ena riket till det andra. Från Bohus fästning vid förgreningen av Nordre Älv och Göta Älv kunde transporter på älven in i Västergötland och till Lödöse nogsamt kontrolleras, ett av skälen till att Nya Lödöse anlades längre söderut, vid Gamlestaden i nuvarande Göteborg.

Älvsborgs slott anlades omkr. 1350 för att tjäna som gränsfästning mot Danmark och Norge. Slottet genomgick under åren skiftande öden. Vid freden i Knäred 1513 återfick Sverige Älvsborgs slott mot 1 mill. riksdaler i lösen - "Älvsborgs lösen" - som var mycket betungande för landet, i historieböckerna omtalas, att kungen själv lät smälta ned sitt matsilver för att prägla mynt till lösensumman.

När kriget mot Danmark 1644 bröt ut, tänkte Kristian IV ånyo besätta Älvsborg. Han försökte segla förbi fästningen - under holländsk flagg -- in till Göteborg. Listen upptäcktes och Kristian fick ta sig ut igen. Nu försökte han i stället försänka älven och anlade ett verk på den s. k.. Kyrkogårdsholmen eller "Gottenbrille" som han kallade ön efter dess form av ett par ålderdomliga glasögon. Dessa befästningar skulle skydda försänkningen. Svenskarna å sin sida anlade en skans på Billingen. I ett brev till rikskanslern rapporteras från Göteborg den 13/4 1644, att "jutekungen har låtit förfärdiga en skans på en

holme i den svenska skärgården, Kyrkogårdsholmen benämnd, där låg han med sin flotta och hade den 11 frestat, hur långt han kunde skjuta därifrån. Med lod hade han nått öfver Käringberget, och med skrot in på landet under samma berg". Emellertid nådde ryktet kung Kristian, att den holländska eskader, som väntades för att bistå svenskarna, närmade sig Göteborg. Danskarna, som fruktade att få hela sin flotta innesluten på fjorden, avseglade skyndsamt på eftermiddagen den 28/4 1644 efter att först ha raserat de uppförda skansarna och blockhusen.

De befästningar, som på 1650-talet fanns i och omkring Göteborg var dels Billingen, Ryssås och Gullbergs skansar samt Älvsborgs slott och Gamlestadsskansen framme vid Säveån och dessutom den år 1653 påbörjade skansen på Kyrkogårdsholmen - i verkligheten ett iståndsättande av danskarnas raserade fästningsverk. Order om dessa befästningars försättande i behörig defension gav konungen den 21 februari 1657. Särskild omsorg skulle ägnas Kyrkogårdsholmen, som hade att "ta första attacken" och "commendera och bibehålla hamnen". Murningsarbetena kom igång i mars och bestyckning togs från Älvsborgs fallfärdiga slott och från Billingen, vilka numera minskat i betydelse. Vid sommarens slut var murningen klar i "defensabel" höjd och kanonportarna mot inloppet halvfärdiga. Alla pjäser från Billingen hade redan den 18 juli 1656 flyttats till det nya fästet.

Arbetet på den nya befästningen leddes av Wärnschiöld och fortsattes vid dennes död 1674 av Erik Dahlberg. Fästningen bestod av fem bastioner - Nordstiernan, Delphin, Haffruen, Hvalfisken och Hummern - tre raveliner framför kurtinerna samt ett hornverk med ravelin på den mindre holmen. Mellan holmarna låg en mindre ränna, som fick tjäna som båthamn. På norra kurtinen var uppfört ett fyrkantigt torn vari kyrkan var inrymd.

Den 15 juli 1661 erhöll fästningen sitt namn Nya Älvsborg.

När man idag från Nya Älvsborgs fästningsvallar tittar ut över den vackra bohusländska skärgården med längst ut i väster den typiska silhuetten av Vinga torn och norröver Hönö, Öckerö, Björkö och Hisingslandet, är det svårt att tänka sig det bistra och blodiga allvar, som präglade dagarna här i slutet av juli 1719, då denna fästning utstod sitt stora fientliga anfall.

Den anfallande var den oförvägne och fruktade norske sjöhjälten, amiralen Tordenskiöld, som med en stark dansk flotta härjade längs den svenska västkusten. På Rivöfjorden och bakom de alldeles intill fästningen liggande Aspholmarna och Knippelholmarna hade han ankrat upp sina fartyg och kanonpråmar och börjat beskjutningen av fästningen.

Tordenskiöld var med rätta fruktad. I ett tidigare anfall mot Carlstens fästning i Marstrand hade han med attacker och hotfullt uppträdande skrämt dess befälhavare att kapitulera och uppge fästningen.

Hans avsikt var nu att med ett anfall mot Göteborg få ett slut på det svenska kaperiet, som blivit allt besvärligare för Sveriges motståndare i kriget och samtidigt få sjöfarten på den svenska västkusten stoppad. Därjämte syftade han att bränna och förstöra den nyanlagda flottbasen vid Nya Varvet.

Tordenskiöld kom med 7 linjeskepp, 2 fregatter, 4 galärer och 7 skottpråmar och flytande batterier med tillsammans omkring 550 kanoner. Fästningen hade en besättning på omkring 300 man och något mer än hundratalet kanoner.

De förut nämnda Aspholmarna d. v. s. närmast fästningen mot väster liggande öarna - hade redan av Wärnschiöld begärts att sprängas plana, så att en fiende ej skulle kunna sätta sig fast där. Detta krav hade med skärpa upprepats av efterträdaren Erik Dahlberg. Av brist på pengar hade emellertid ej detta arbete utförts och vad dessa fästningsbyggare fruktat blev nu verklighet.

Tordenskiöld landsatte på dessa öar ett flertal grova mörsare, som med sin beskjutning förorsakade stora skador på murar, torn och byggnader i fästningen. Dessa mörsare kunde ej nås med eld från fästningen, där de stod skyddade bakom bergknallarna på öarna.

Sedan den fientliga elden pågått från kvällen den 21 juli oavbrutet nära ett dygn, blev det ett uppehåll. Fästningen hade då lidit stora skador, men även flera av Tordenskiölds fartyg hade allvarligt skadats och måst dragas undan för reparation.

Tordenskiöld lät hissa amiralsflagga och fartygen gjorde sig redo för framryckning och på fästningen beredde man sig på stormning. Tordenskiöld skickade fram en parlamentär men kommandanten på fästningen, överstelöjtnant Lillie, svarade att han skulle försvara fästningen till sista blodsdroppen. Beskjutningen återupptogs, men någon stormning blev icke av. Särskilt var elden från batterierna på Aspholmarna mycket besvärlig för svenskarna.

En medhjälpare till kommandanten överste Stael von Holstein, begav sig då in till Göteborg och begärde där att få ut flera artilleripjäser. Detta var emellertid de goda borgarna i Göteborg ej hågade till, då - som de sade - det vore olämpligt att föra kanonerna så långt från staden, där

De lätt kunde falla i fiendens händer.

Efter mycket resonerande fick emellertid Stael von Holstein några kanoner och mörsare, som han med stor möda och besvär förde över Hisingen och ställde upp vid Arendal. Därifrån kunde han beskjuta de fientliga ställningarna på Aspholmarna i flanken och även fartygen. Nu började danskarna draga sina fartyg ur elden och snart var återtåget i full gång och hotet mot Göteborg denna gången avvärvat.

På fästningen var över 100 man döda och sårade, murarna delvis nedrasade och översta våningen av tornet så svårt skadat, att den sedermera ej återuppfördes, utan tornet är sedan dess en våning lägre än ursprungligen. Såväl besättningen som dess kommandant fick erkännande och blev hedrade för det sätt på vilket de skött försvaret. Lillie blev adlad och fick i sin sköld en fästning i en älv. En minnestavla är uppsatt över ingången till borggården.

Efter fredsslutet med Danmark 1720 fick Nya Älvsborg delvis förfalla. Trots upprepade skrivelser från kommandantens sida kunde inte mycket göras för att hålla den i stånd. Man saknade helt enkelt medel härför. Redan 1712 finner man i fästningens expeditionshandlingar uppgifter om fångar. Så småningom utvidgades fästningen som fängelse. På 1780-talet förvarade man ett femtiotal fångar i fångvalven mellan bastionen Hummern och tornet. Av dessa var 14 kvinnor och de övriga arbetsfångar och arrestanter. Då fästningen upphör som fångvårdsanstalt, flyttas 77 fångar med ångbåten Skåne till Karlskrona arbetsfängelse den 10 oktober 1866.

Våren 1869 bestämde Kungl. Maj:t att Nya Älvsborg från den 22 april "skulle upphöra att som fästning anses". Den i maj 1869 återgick garnisonen till Göta artilleriregemente. Före avtåget bjöd kommandanten, kapten D. V. Lindhult, löjtnant H. Fröding, som skulle föra truppen till Göteborg, på frukost. Vid frukostens slut tackade löjtnant Fröding Nya Älvsborgs kommandant för en tid av inemot tvåhundra år, varunder delar av det i Göteborg förlagda artillerist haft äran stå under Nya Älvsborgs kommandants befäl.

Anslag har nu beviljats Fobef CGBK för undersökningar för konservering av fästningen. En restaurering är otänkbar, därtill har förfallet fortskridit för långt, men den nämnda undersökningen skall utföras på så sätt att den i sig såvitt möjligt innebär en viss konservering. Arbetet ledes av fortifikationsbefälhavaren. Göteborgs stad har ställt sig mycket välvilligt till konserveringsarbetena, fästningen är ett omtyckt utflyktsmål, för både göteborgare och turister, och har bl. a. anslagit medel för ett upprustande av "Kommandantens trädgård". En stola och kyrkohandböcker har skänkts av Lundby församling och ett par vackra kristallvaser till altaret av direktör och fru Bengt Lundquist.